

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

**Doprinos akademika Mirka Pejanovića razvoju
politologije (povodom 80. godišnjice života i 40
godina naučnoistraživačkog rada): Jubilej**

Cvitković, Ivan

2025

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/849>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

DRŽAVE NASLJEDNICE JUGOSLAVIJE I DILEME EVROPSKIH INTEGRACIJA: MOŽE LI SE PONOVI TI PRIMJER EVROPSKE UNIJE?¹

Stefano Bianchini

nezavisni naučnik

penzionisani profesor politike i istorije Istočne Evrope

Univerzitet u Bolonji

stefano.bianchini@unibo.it

ORCID: 0000-0003-2388-8746

Apstrakt: Članak se bavi ključnim aspektom procesa evropskih integracija u državama nasljednicama Jugoslavije od početka novog milenija. Ovaj aspekt odnosi se na izgradnju zajedničkog puta postkonfliktnog pomirenja. U tom smislu, članak ima za cilj pokrenuti pitanje da li, i u kojoj mjeri, postoje uslovi da regija koja se analizira slijedi put koji je predložila Evropska unija. Članak će se posebno fokusirati na uticaj strategija koje su usvojili zapadni akteri, eksterni u odnosu na regiju, kao i na unutrašnje prepreke koje i dalje problematizuju proces prihvatanja vrijednosti integracije, kao i na njegovu ukorijenjenost u kontekstu koji je i dalje obilježen neizvjesnostima i optužbama, uprkos naporima koje ulaže dio civilnog društva i, u manjoj mjeri, lokalne političke vlasti.

Ključne reči: države nasljednice Jugoslavije, evropske integracije, francusko-njemačko pomirenje, Bosna i Hercegovina, nacionalizam, izgradnja mira

Uvod

Sve države nasljednice Jugoslavije formalno su izrazile želju da postanu punopravne članice Evropske unije. Ova težnja, međutim, počiva na istovremenom i protivrječnom postojanju političke slabosti – lokalne i međunarodne – i ohrabrujućih znakova koje

¹ S engleskog jezika prevela Gordana Ristić

šalje Evropska unija. Slabost se naročito odnosi na odvijanje tranzicije, koja je i postsocijalistička i posttraumatska, budući da se mora baviti raspadom jugoslavenske federacije, geopolitičkim i institucionalnim posljedicama tog raspada, politikama ekonomskog i socijalnog strukturnog prilagođavanja, uglavnom uvezenim sa Zapada, i prevazilaženjem traume izazvane desetogodišnjim ratom u periodu 1991–2001. godine. Što se tiče pristupanja EU, odluka donesena na samitu u Solunu 2003. godine bila je veoma značajna jer je svim državama nasljednicama jugoslavenske federacije (uključujući i Albaniju) garantovala uključivanje u institucije EU kada ispune kriterije za pristupanje. Za postizanje ovog cilja osnivanje su radne grupe, inicijative za finansiranje i specifični programi (Isak, 2007; Grabbe / Hughes, 2000). Kao što znamo, od ove odluke prošlo je više od dvije decenije, a samo Slovenija i Hrvatska uspjele su pristupiti Evropskoj uniji, euru i Šengenskom sporazumu. Ostale republike su započele pregovore o pristupanju ili su još uvijek u statusu kandidata. Drugim riječima, ako se uzme u obzir vrijeme proteklo između obećanja o proširenju iznesenih u Kopenhagenu (1993) i pristupanja zemalja sovjetskog bloka (između 2004. i 2007. godine), očigledno je da u slučaju južnoslavenskog i albanskog kulturnog prostora hronološka dinamika djeluje mnogo razvodnjenije i uslovljena je rastućim skepticizmom – ako ne i otporom – prvenstveno starih članica Unije prema obećanim proširenjima.

Stoga je važno istražiti glavne razloge, prije svega političke prirode, koji su naveli EU da proširi svoj put integracije na regiju koja je donedavno bila u nasilnom procesu podjele. S druge strane, ključno je također razumjeti osnovne razloge koji su doveli do tako dugih razgovora, jer se kraj još uvijek ne nazire.

Razlozi za proširenje EU na Istok i ratovi za jugoslavensko naslijeđe

Dobar pregled razloga za proširenje EU k istoku dao je njemački ministar spoljnih poslova Joschka Fischer u svom govoru na Univerzitetu Humboldt 2000. godine. Sadržaj ovog govora bio je i značajan i neobičan, jer je u to vrijeme bila rijetkost da politički lideri javno objasne strategiju koja podržava proširenje Evropske unije. Fišer je, nasuprot tome, otvoreno govorio o tom pitanju. Izrazio je zabrinutost zbog potencijalnih posljedica nedostatka inkluzivne politike EU, posebno u svjetlu raspada sovjetskog bloka, što bi moglo dovesti do nestabilnosti bez jasnog puta ka stabilizaciji i demokratskom razvoju.

Fišer je upozorio na to da Evropska unija rizikuje opstanak podijeljenog kontinenta, čiji se jedan dio sve više integriše, dok je drugi ostavljen da se bori sa sopstvenim izazovima. Naglasio je da bi to moglo dovesti do ponovnog bujanja zastarjelih struktura moći i opasnih nacionalizama, što bi ugrozilo izgleda za mirnu budućnost. Da bi dalje pojasnio svoj stav, govorio je kako “podijeljeni sistem država u Evropi bez sveobuhvatnog poretka, dugoročno gledano, učinio bi Evropu kontinentom

neizvjesnosti, a srednjoročno gledano, tradicionalne linije sukoba bi se ponovo pomjerile iz Istočne Evrope u Evropsku uniju. Ako bi se to dogodilo, naročito bi Njemačka bila veliki gubitnik. Geopolitička realnost poslije 1989. godine nije ostavila ozbiljnu alternativu proširenju evropskih institucija na istok, i to nikada nije bilo tačnije nego sada, u doba globalizacije” (Fischer, 2000).

Iako je ovaj govor održan 2000. godine, njegov značaj može se shvatiti u svjetlu događaja iz 1992, kada se Evropa suočila s rizikom da uroni u duhove prošlosti zbog nekontrolisanog porasta nacionalističkog nasilja. Nije slučajno što je Fišer u svom govoru na Humboldt u eksplisicno spomenuo slučaj Jugoslavije, videći ga kao upozorenje za budućnost: “Pogled na bivšu Jugoslaviju pokazuje nam posljedice, iako one ne bi uvijek i svuda bile tako ekstremne” (Fischer, 2000).

Za ilustraciju ove poente važno je sjetiti se da se sukob koji je zahvatio jugoslavensku federaciju proširio 1992. godine na Bosnu i Hercegovinu. Ovaj razvoj događaja jasno je pokazao kako je cilj ratova za jugoslavensko naslijeđe bio redefinisane granica na osnovu tradicionalne politike moći. Dobro je poznato kako je širenje vojnih akcija na srce stare federacije imalo za cilj podjelu teritorija između Hrvatske i Srbije, nakon pregovora koje su 25. marta 1991. godine u vili u Karađorđevu započeli predsjednici dvije zemlje, Tuđman i Milošević. Ovaj proces su nastavile delegacije formirane upravo u tu svrhu (Bilandžić, 2006: 372; Minić, 1998; Lucić, 2005).

U isto vrijeme kada je Bosna i Hercegovina uvučena u sukob, izbio je rat u bivšoj sovjetskoj Moldaviji, nakon proglašenja nezavisnosti Pridnjestrovlja i Gagauzije. Trupe 14. Crvene armije stacionirane u regiji također su učestvovala u borbama. Primirje je na kraju omogućilo pregovore s Gagauzima. Međutim, slični pokušaji sa secesionističkom regijom Pridnjestrovlja nisu dali značajne rezultate. Ova kvazidržava je nastavila postojati bez priznanja ijedne zemlje na svijetu, mada pod zaštitom ruskog “kišobrana” (King, 2000: 189-208). S druge strane, pitanje Moldavije i njenog međunarodnog pozicioniranja nakon raspada Sovjetskog Saveza postalo je značajan izvor napetosti između Rumunije i Mađarske. Mađarski premijer József Antall zaprijetio je da će pozvati na reviziju Trijanonskog sporazuma ako Rumunija i Moldavija odluče da se ujedine, prema zahtjevu koji su u to vrijeme izgleda podržavale obje zemlje (Bianchini, 2003: 131-132). U međuvremenu, na Kavkazu, tenzije između Jerermenije i Azerbejdžana eskalirale su u vojni sukob oko sporne regije Nagorno-Karabah. Pored toga, još je bila svježija izjava Borisa Jeljcina od 27. augusta 1991. godine, nakon neuspjelog državnog udara, kada je najavio da bi u slučaju raspada SSSR-a promjene granica među konstitutivnim republikama mogle biti neophodne, čime su odnosi između Rusije i Ukrajine dodatno zategnuti (Bianchini, 2020: 256).

Drugim riječima, od kraja 1991. i tokom cijele 1992. godine stvarani su uslovi za širenje vojnih sukoba u ime neonacionalizma koji je, barem ideološki, Zapad dočekao donekle snishodljivo, utoliko što su ga smatrali manifestacijom težnje za

“slobodom naroda”. Takva sloboda je izgledala utemeljena u procesu ujedinjenja Njemačke i pronašla je način da se ukorijeni u stavovima većeg dijela javnog mnijenja, kao posljedica prevazilaženja komunističkog ugnjetavanja i potvrđivanja prava na samoopredjeljenje. Međutim, ubrzo je postalo očigledno da će događaji prije dovesti do daleko dramatičnijih implikacija po odnose unutar Evrope nego uglavnom mirna tranzicija koja je obilježila kraj komunizma na Starom kontinentu.

Francuski premijer Edouard Balladur bio je potpuno svjestan ovih rizika kada je 1993. godine predložio potpisivanje “Pakta stabilnosti”. Ovaj prijedlog oslanjao se na niz bilateralnih i multilateralnih sporazuma između potencijalnih zemalja kandidata koje žele pristupanje Evropskoj uniji i između njih i same Evropske unije. Njegov glavni cilj bio je da obezbijedi prava manjina i promoviše odbacivanje nasilja u teritorijalnim sporovima. Nije iznenađujuće da je ubrzo nakon toga ovo pitanje uvršteno u prvi od tri kriterija utvrđena na samitu u Kopenhagenu radi definisanja uslova pod kojima neka zemlja može aplicirati za članstvo u Evropskoj uniji (Privitera, 2011; Perissich, 2008). Uprkos početnom otporu, posebno Poljske i Češke Republike, u Parizu su 20. i 21. marta 1995. potpisana 92 sporazuma. Ovi sporazumi su uključivali zemlje Srednje i Istočne Evrope (s Rusijom), označavajući geopolitičku putanju koja se protezala od Estonije do Bugarske. Ovaj događaj je pokazao koliko je efikasno “virus nacionalizma” bio izolovan unutar teritorije raspale jugoslavenske federacije (Bianchini, 2017: 217; CVCE, 1995). Istovremeno, ovaj izuzetan događaj, koji se često zanemaruje u političkim analizama i historijskim prikazima tog perioda, postavio je temelje za proširenje Evropske unije na istok. Također je pružio solidan izvor podrške miru i stabilnosti, ne samo u bivšem sovjetskom bloku već, donekle, i na teritoriji starog Sovjetskog Saveza.

Rezultat ove vizionarske politike postao je očigledan u ubrzanju pregovora o proširenju koji su započeli 1999. godine. Tokom te godine, pregovori su istovremeno pokrenuti s čak 10 zemalja i uspješno završeni 2004. godine. Međutim, za Rumuniju i Bugarsku pregovori su trajali do 2007. godine. Ovo je uglavnom bila posljedica političke atmosfere kultivisane u kritičnim trenucima, što je omogućilo zamrzavanje (iako ne i rješavanje) sukoba u Pridnjestrovlju i na Kavkazu. Također je smanjena napetost između Mađarske i Rumunije, što je kulminiralo potpisivanjem bilateralnog sporazuma između Bukurešta i Budimpešte 16. septembra 1996. godine; ovaj sporazum poštovao je duh Baladirovog “Pakta stabilnosti”. Štaviše, novo političko okruženje olakšalo je uključivanje predstavnika etničkih manjina u vlade Bugarske, Rumunije i Slovačke – izvanredan pomak, nezamisliv u međuratnom periodu. Ovakav razvoj događaja dodatno je pokazao značaj poziva Joschke Fischera na ubjedljiv i jasan pristup regionalnoj stabilnosti.

Uticaj ovih konvergentnih procesa nije odmah doveo do vidljivih posljedica u državama nasljednicama Jugoslavije; međutim, povećao je razumijevanje potencijalnih rizika koje je nacionalistička ideologija predstavljala za mir u Evropi. Ova svijest podigla je budnost na diplomatskoj sceni i učvrstila evropsko javno

mnijenje u podršci interventnim mjerama, uključujući vojne akcije, izgradnji i održanju mira. Do prekretnice je došlo krajem augusta 1995. godine, kada je NATO proveo vojne operacije oko opkoljenog grada Sarajeva (tzv. “Operacija Namjerna sila”). Diplomatski pregovori nakon toga doveli su do Dejtonskog sporazuma. Ovaj pristup podstakao je Klintonovu administraciju – uprkos nedostatku odobrenja Ujedinjenih nacija – da bombarduje Srbiju i Crnu Goru zbog eskalacije nasilja na Kosovu 1999. godine. Uz to, podstakao je i euro-američku diplomatiju da brzo reaguje kako bi obuzdala sukob koji je izbio u Makedoniji 2001. godine. Od tada su vojne akcije na Balkanu prestale. Smanjenje nasilja, iako postignuto sa znatnim oklijevanjem, dovelo je zemlje EU do pokretanja “Pakta stabilnosti za Jugoistočnu Evropu”. Ovo nastojanje je na kraju, tokom samita u Solunu 2003. godine, osiguralo uključivanje u EU za sve države nasljednice Jugoslavije i Albanije (Rupnik, 2011).

Važno je istaći da je odluka donesena 2003. godine bila olakšana radikalnim promjenama u političkom rukovodstvu unutar jugoslavenskog kulturnog prostora. Ne samo da su se pregovori o pristupanju Slovenije EU bližili uspješnom kraju već su, što je još važnije, trojica najistaknutijih “gospodara rata” napustila političku scenu: Tuđman je umro 1999. godine; Milošević je poražen na predsjedničkim izborima u oktobru 2000. godine i potom prebačen u Sheveningen da se suoči s optužbama za ratne zločine, genocid i zločine protiv čovječnosti pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji (MKSJ). U oktobru 2000. godine Izetbegović je podnio ostavku na svoje predsjedničke dužnosti u Sarajevu iz zdravstvenih razloga i umro nešto kasnije, 2003. godine. Drugim riječima, evoluirajući regionalni kontekst pružio je priliku za značajnu promjenu u pristupu Evropskoj uniji. Evropska unija mogla se odmaknuti od svoje prethodne uloge pregovarača između sukobljenih strana i preuzeti potencijalno daleko efikasniju funkciju promotera inkluzivne i mirne političke perspektive, u skladu sa svojim političkim porijeklom. Ovaj novi pristup mogao bi uspostaviti snažan okvir za konsolidaciju demokratije i podsticanje razvoja tržišne ekonomije.

Nadalje, evropske institucije prepoznale su da se u regiji otvorio neočekivani prozor mogućnosti, koji su njihovi zvaničnici preimenovali u “Zapadni Balkan”. Ova situacija je pružila šansu za rješavanje složenih i problematičnih posljedica rata, što bi dalo zamah demokratskom razvoju i pomirenju. Proces bi mogao biti inspirisan obrascem koji su Francuska i Njemačka uspostavile na kraju Drugog svjetskog rata, čime su postavljeni temelji za evropsku integraciju. U tom kontekstu, ispunjavanje tri kopenhavska kriterija i puna saradnja s MKTJ smatrani su bitnim preduslovima za uspostavljanje čvrstih temelja za sveobuhvatne napore integracije i pomirenja (Du Toit, 2010; Williams / Scharf, 2002).

Problem o kojem govorimo nije se odnosio samo na države nasljednice Jugoslavije, posebno one koje su najviše pogođene ratom, već i na Albaniju. Tokom 1990-ih, Albanija se suočila sa značajnim institucionalnim krizama, što je dovelo do intervencije evropskih zemalja i UN pod italijanskim vođstvom. Ovi događaji su

rezultirali dvjema hitnim operacijama stabilizacije, poznatim kao “Pelikan” (1991–1993) i “Alba” (1997) (Agnetti, 1997; Biberaj, 1998: 160, 235–236; Astuto, 1994). Zanimljivo je da su mnoge države članice EU bile iznenađene kada su uvidjele da će složeni odnos između demokratije i pomirenja uticati na percepciju nacionalnog identiteta u drugim balkanskim zemljama. Ovo je bilo posebno očigledno u Grčkoj u vezi s pitanjem imena Republike Makedonije i u Bugarskoj u vezi s makedonskom historiografijom i jezikom.

Pod ovim uslovima, iako je istina da je EU postajala sve uticajnija u regiji, podjednako je tačno da, suprotno njenim očekivanjima, formalni entuzijazam koji su regionalne vlasti izrazile u vezi s izgledima za pristupanje nije praćen dosljednim akcijama vladajućih elita. Ove elite često nisu imale volje da provedu neophodne reforme radi usklađivanja s pravnim tekovinama Evropske unije. U suštini, preklapajuća naslijeđa socijalističkog iskustva, vojni uticaji i složena postsocijalistička i posttraumatska tranzicija (koji su bili manje izraženi u Srednjoj Evropi) doprinijeli su preovlađujućoj percepciji demokratije koja naglašava etnohomogenizaciju, distancirajući se od novih kulturnih i institucionalnih trendova koji promovišu poštovanje različitosti u sve globalizovanijem i transnacionalnom kontekstu.

Demokratija i nacionalizam: da li kompatibilnost sada opada?

Nesumnjivo je da se provođenje demokratije značajno razvijalo tokom vremena, posebno tokom 20. vijeka. U vrijeme Drugog svjetskog rata, istaknuti sociolog Joseph Schumpeter identifikovao je dvije različite koncepcije demokratije, koje je okarakterisao kao “minimalističku” i “maksimalističku” (Schumpeter, 1942). Ovu temu istraživali su i drugi međunarodno priznati naučnici, kao što su Larry Diamond i Philippe Schmitter (Diamond, 2003; Schmitter / Lynn Karl, 1991). Ukratko, minimalistički pogled na demokratiju fokusira se na fer i slobodne izborne mehanizme, postojanje institucija koje obezbjeđuju kontrolu “odozdo nagore” nad postupanjem izabranih zvaničnika i provođenjem političkih programa predstavljenih tokom kampanja. Ova perspektiva predstavlja “uže” razumijevanje demokratije, koje je bilo dovoljno za potrebe modernih društava nakon Prvog svjetskog rata. U to vrijeme, veliki dio evropskog stanovništva još uvijek je bio nepismen; socijalna i građanska prava rijetko su bila zagarantovana nižim društvenim slojevima, a žene uglavnom nisu imale pravo glasa, uprkos pojavi pokreta koji su se zalagali za njihovu emancipaciju.

Do kraja 20. vijeka, posebno s dolaskom novog milenija, cjelokupni kontekst se značajno promijenio. Demokratske procedure su postale mnogo sofisticiranije, protežući se daleko izvan samog izbornog aspekta. U početku podsticano masovnim političkim strankama, aktivno učešće se proširilo na civilno društvo. Ovu promjenu su olakšali masovno obrazovanje i televizija, što je omogućilo nezavisan razvoj sve složenijih mreža koje su se bavile kulturnim, ekonomskim i društvenim potrebama. Uz ove

transformacije, sve je više bilo poziva na priznavanje javnih prostora, bilo fizičkih ili virtuelnih. Ovi prostori su zahtijevali otvorena okruženja koja obezbjeđuju poštovanje ljudskih prava, prava autohtonih naroda, rodni razlika, prava manjina i sloboda vezanih za seksualne orijentacije. Pored toga, poziva se na poštovanje različitih religija, njihovih prehrambenih praksi i priznavanje problematike završetka života.

Dalja diskusija se čak ni ne dotiče rastućeg uticaja globalizacije. Razvoj medicine, s naglašenim poboljšanim pristupom efikasnijim i rasprostranjenijim sistemima zdravstvene zaštite, uticao je na roditeljstvo i izbore u vezi s organizacijom porodice. Pored toga, značajnu ulogu odigralo je širenje visokog obrazovanja (višejezično, interdisciplinarno i univerzitetsko), kao i cjeloživotno i personalizovano učenje. Individualna karijerna i obrazovna transnacionalna mobilnost također je poboljšana povećanjem sufinansiranih programa, brzih vozova, jeftinih avionskih letova i brzog razvoja visokotehnoloških veza (Braidotti, 2011; Bianchini, 2019b: 53-81). Ovi faktori su radikalno transformisali način života i, zauzvrat, redefinisali koncept demokratije, njenog funkcionisanja i njenog odnosa s društvom. Promjena naglašava neonomadske, heterogene i kulturno sinkretičke pristupe, gdje je raznolikost ključna za odnose pojedinaca i institucija. Shodno tome, "maksimalistička" koncepcija demokratije, koja je usko povezana s upravljanjem raznolikošću, postala je centralna za izazove s kojima se suočavaju državne organizacije, makroregije, pa čak i lokalne vlasti.

Ukratko, pad Berlinskog zida predstavljao je značajan pomak ka međuzavisnosti, globalizaciji i inkluzivnosti, koje su postale suštinske karakteristike najrazvijenijih društava. Uz to, uprkos nametanju mnogih ograničenja, posebno u pogledu mobilnosti, pandemija COVID-19 koja je izbila krajem 2019. godine istakla je važnost naučnih istraživanja, zagovaranja zdravlja i međunarodne saradnje kao ključnih faktora u svakodnevnom životu ljudi.

Stoga je bilo neizbježno da se postsocijalistička i posttraumatska društva koja su nastala nakon raspada jugoslavenske federacije, zajedno s albanskim kulturnim prostorom, iako iz donekle drugačijih razloga, moraju suočiti s izazovima novog milenija. Drugim riječima, ne mogu ostati vezani za kulturološko shvatanje države i politike iz devetnaestog vijeka. Ovaj kontekst u velikoj mjeri objašnjava zašto ove zemlje dijele namjeru da se pridruže Evropskoj uniji. Postizanje ovog cilja zahtijeva čvrstu posvećenost, posebno od strane EU i zemalja kandidata, koje aktivno sarađuju u okviru Jadransko-jonske regije. U ovom kontekstu razvila se dvostruka privlačnost između EU i takozvanog "Zapadnog Balkana", vođena relevantnim finansijskim resursima i socio-ekonomskim strategijama koje EU može pružiti. Ovi aspekti bili su neophodni za promociju reformi i modernizacije u regiji gdje je teško i često nasilno uništavanje institucija igralo, i nastavlja igrati, ključnu ulogu u održavanju mehanizama koji se ne uspijevaju nositi s aktuelnim izazovima.

Značajne finansijske i investicione mogućnosti koje evropska integracija pruža doprinose njenoj privlačnosti. Ove mogućnosti mogu stimulisati ekonomski rast,

podržati obnovu socijalne zaštite, poboljšati efikasnost infrastrukture i unaprijediti životni standard (Bianchini, 2014). Međutim, vlade se pretežno koncentrišu samo na ovaj ekonomski aspekt procesa pristupanja i ističu samo njega. Zbog toga zanemaruju ili potcjenjuju političke i kulturne dimenzije koje su ključne i koje leže izvan osnova EU. Ovaj propust je usko povezan s uvjerenjem da su integracija i pomirenje nespojivi s tekućom separatističkom dinamikom u regiji. Takva dinamika, koja je i dalje aktivna, historijski je doprinijela nasilnom raspadu jugoslavenske federacije, ponovljenim neuspjesima albanske države i nizu neriješenih pitanja međusobnog priznavanja koja utiču na albanski, jugoslavenski i posebno makedonski kulturni prostor.

Kao rezultat, cijela regija se i dalje bori s posljedicama ratne traume, stalnim etno-nacionalnim podjelama i kulturnim naslijeđem koje je rezultat decenija izolacije, poput one koju je Albaniji nametnuo Enver Hodža (Hoxha). Ovi faktori dodatno slabe lokalne institucije i produbljuju neefikasnost sistema upravljanja. U krajnjoj liniji, oni predstavljaju značajne prepreke obnovi regionalnih veza i vraćanju povjerenja u institucije koje često ispunjavaju samo minimalne demokratske standarde koje je opisao Schumpeter. Takva situacija narušava pozitivan efekt koji bi socio-ekonomska privlačnost EU trebala imati i na očekivanja stanovništva i na težnje koje vlasti ovih malih balkanskih zemalja često izražavaju.

S druge strane, nema sumnje da je čitav okvir evropske integracije izgrađen na procesu francusko-njemačkog pomirenja, započetog poslije Drugog svjetskog rata, nakon vijekova vojnih sukoba između dvije zemlje. Pored toga, i prevazilaženje irskog sukoba odigralo je značajnu ulogu u ovom procesu. Zaista, pomirenje predstavlja temeljnu vrijednost Evropske unije i suštinski je preduslov za njeno ostvarenje. Osnivači Evropske unije, posebno Jean Monnet, Robert Schuman, Altiero Spinelli i Alcide de Gasperi, uložili su značajne napore u postavljanje temelja za budućnost koju karakterišu mir i koegzistencija. Ova vizija je djelimično zasnovana na funkcionalističkoj metodi, a djelimično na federalističkim principima uključenim u "Ventotenski manifest". U krajnjoj liniji, koncept evropske integracije oslanja se na razumijevanje da su nacionalne države nosioci sukoba i da je postepeno prevazilaženje ovog oblika države neophodno (Spinelli, 1991). Međutim, ova perspektiva je u oštroj suprotnosti s dinamikom koja je dominirala jugoslavenskom federacijom od kraja 1989. godine.²

² Naročito mislim na Miloševićevu odluku da raskine sve ugovore između srpskih i slovenskih kompanija. Ova akcija uslijedila je nakon što je vlada u Ljubljani zabranila demonstracije kosovskih Srba, zbog zabrinutosti zbog potencijalnih nemira, sličnih onima koji su se već dogodili u Crnoj Gori i na Kosovu. Miloševićeva odluka, koja je poremetila domaće jugoslavensko tržište, može se posmatrati i kao prvi formalni čin raspada federacije (Bianchini, 2003: 53-54).

Oponašanje primjera EU? Trenutna ograničenja perspektivi izgradnje mira

Iako su vojne operacije na teritoriji jugoslavenske federacije prestale 2001. godine, uticaj nacionalističkog neprijateljstva i dalje dijeli države nasljednice. Motivacije za ovo neprijateljstvo su različite i one prvenstveno proizilaze iz različitih i često suprotstavljenih vizija izgradnje države. Ratovi za naslijeđe, koji su težili redefinisanju granica, suprotstavljaju se euro-američkom pristupu unapređenja administrativno-federalnih granica na međunarodne linije razgraničenja. Ovaj sukob je značajno podstakao međusobne predrasude i sumnje. Pored toga, želja da se nasilno promijeni osjećaj pripadnosti pojedinaca političkoj zajednici, a samim tim i osjećaj građanstva i pristup pravima, provođena je etničkim čišćenjem, brisanjem nekih grupa iz pristupa pravima, prisilnim preseljenjem civila, silovanjem, sistematskim masakrima, aktima genocida i drugim zvjerstvima i zločinima počinjenim u različitim oblastima i u različito vrijeme. Ove akcije su učvrstile ne samo društvenu traumu već i iskrivljena historijska sjećanja utemeljena u viktimizaciji i trajnoj kolektivnoj krivici (Koren / Agičić-Najbar / Jakovina, 2007; Koulouri et al., 2005–2016).³ Posljedice su bile razorne za individualnu samopercepciju, utičući na stavove političkih vlasti i, donekle, intelektualaca. Ovakvo okruženje je podstaklo razvoj suprotstavljenih i često nekompatibilnih narativa u vezi s historijskom rekonstrukcijom događaja, podacima o žrtvama, vjerskim uvjerenjima i geopolitičkim ciljevima na srednji i dugi rok (Dimou, 2009; Donskis / Dabašinskiene, 2010).

Spomenuti faktori su otežavali oponašanje procesa evropske integracije u oblastima istočnog Jadrana i Jonskog mora. Međutim, dio odgovornosti za ove okolnosti pada na države članice Evropske zajednice, koje su – u euforiji krajem 1980-ih, kada se socijalistički sistem raspadao širom Evrope – jugoslavensku državu posmatrale isključivo kao proizvod komunizma i nesvrstanosti. Ova ograničena perspektiva ometala je pregovore koji su mogli pozicionirati Jugoslaviju kao pridruženog partnera Evropske zajednice između 1989. i 1990. godine (Jakovina / Lončar, 2022: 450-454). Pored toga, nije uspjela podstaknuti demokratsku evoluciju unutar jugoslavenske federalne strukture, koja je mogla da izvuče pouke iz iskustava zemalja poput Švajcarske, Indije i Brazila. Umjesto toga, liberalno-demokratski Zapad je pokazao značajnu ideološku krutost, ne zalažući se za slobodne višepartijske izbore na saveznom nivou. Umjesto toga, prihvatio je izbore provedene samo na nivou republika. Ovaj pristup je išao na ruku raznim liderima ili “gospodarima rata” u Sloveniji, Hrvatskoj i Srbiji, koji su polagali pravo na demokratski legitimitet kroz nove lokalne izbore. Time su se pozicionirali kao opozicija prema još uvijek postojećem saveznom parlamentu i vladi, koji su proistekli iz prethodnog posredničkog izbornog sistema. Međutim, savezne institucije nisu mogle raspisati

³ Dokument obuhvata nešto polemičke dokumentacije koja je pratila nastojanja da se rekonstruišu historijski narativi van nacionalističkih i pristrasnih perspektiva.

nove izbore zbog opstrukcije tri najveće republike, čije su vlasti tvrdile da su savezne institucije ostaci komunističke političke kulture, prošlosti koju žele izbrisati (Bianchini, 2019a).

Nerazumijevanje postsocijalističke stvarnosti u zapadnim zemljama u velikoj mjeri proističe iz njihove ideološke perspektive. Uticajan primjer je često spominjanje francusko-njemačkog pomirenja od strane osnivača EU. Ovo nastojanje često se ističe kao uspješan način za prevazilaženje vjekovnih neprijateljstava, koja su kulminirala zločinima koje su tokom Drugog svjetskog rata počinili nacisti, fašisti i njihovi saveznici. Međutim, u drugom kontekstu, slično se može pronaći i u jugoslavenskom iskustvu, kada su Titovi partizani podržali uspostavljanje federalnog sistema 1943. godine. Cilj im je bio da stvore institucionalni okvir koji bi mogao posredovati između različitih etničkih grupa, prevazići prošla neprijateljstva i podstaknuti mirnu koegzistenciju među južnoslavenskim narodima. Ova odluka je bila ključna za obuzdavanje kulture osvete nakon historijske faze obilježene neopisivom brutalnošću i nasiljem tokom Drugog svjetskog rata. Ironično, međutim, takvim osjećanjima i protivrječnim sjećanjima kasnije su manipulirali jugoslavenski lideri kako bi učvrstili svoju moć tokom 1990-ih.

S druge strane, uspostavljanje institucionalnog okvira za pomirenje između bivših neprijatelja dugo je bilo predmet interesovanja, posebno u godinama nakon Prvog svjetskog rata. Dodatna ilustracija za ovo su zajednički naponi dobitnika Nobelove nagrade za mir, njemačkog ministra spoljnih poslova Gustava Stresemanna i francuskog premijera Aristida Brianda. Sredinom 1920-ih, zajedno su radili na promociji mira u Srednjoj Evropi. Ipak, njihov plemeniti poduhvat je na kraju propao zbog duboko ukorijenjene ogorčenosti, pogoršane svjetskim sukobom i dizajnom mirovnih ugovora (Bianchini et al., 2007). Tek poslije novog svjetskog rata, sa Šumanovom deklaracijom 1950. godine i osnivanjem Evropske zajednice za uglj i čelik 1951. godine, pojavio se novi pristup njegovanju mira među evropskim “ratničkim zemljama”.

Nasuprot tome, sporazumi kojima su okončane vojne akcije na jugoslavenskoj teritoriji između 1995. i 2001. godine nisu utvrdili glavne elemente za obnovu međusobnog povjerenja, što je neophodno za rješavanje trauma sukoba i ogorčenja koje za njima ostaje. Uprkos ponudi integracije koju je EU uputila svim bivšim zaraćenim stranama, nisu preduzeti odlučni koraci za pomirenje historijskih sjećanja na političkom nivou. Naprotiv, suprotstavljena tumačenja prošlosti aktivno se promovišu na lokalnom nivou, kao što pokazuje fenomen “dvije škole pod jednim krovom”. Ova situacija je posebno rasprostranjena u Bosni i Hercegovini, gdje učenici iz različitih etničkih grupa ulaze u zgradu kroz odvojena vrata, prate kontrastne nastavne planove i programe i obrazuju se prema suprotstavljenim pogledima na historiju. Ovaj sistem pogoršava negativne stereotipe i pojačava odbacivanje drugog.

Slabost regije u izgradnji demokratske perspektive također se sukobljava s institucionalnim mehanizmima uspostavljenim mirovnim sporazumima. Ovi mehanizmi su

međusobno kontradiktorni: premda sugerišu viziju koegzistencije i ponovnog ujedinjenja, oni također promovišu oblike etničke decentralizacije koji su, zajedno s kulturnim obrazloženjem, u osnovi ratnih ciljeva sukobljenih strana. Važno je napomenuti da, u ovakvim uslovima, skoro sve granice između država nasljednica Jugoslavije ostaju neratifikovane od strane parlamenata svake zemlje više od dvije decenije nakon potpisivanja mirovnih sporazuma. Jedina ratifikovana granica je između Crne Gore i Kosova. Međutim, Samoopredeljenje (Vetëvendosje!), to jest većinska stranka na Kosovu, koja se vratila na vlast nakon izbora 2021. godine, a potom dobila veliku relativnu većinu na izborima 2025. godine, izrazila je namjeru da ponovo pregovara o ovoj granici jer se ne slaže s njenim sadašnjim određenjem. Slovenija i Hrvatska, dvije jugoslavenske republike koje su se pridružile EU, i dalje se spore oko malog područja u Savudrijskom zalivu, što utiče na definiciju teritorijalnih voda u Tršćanskom zalivu. Iako su Hrvatska i Bosna potpisale sporazum o granici tokom mandata Tuđmana i Izetbegovića, ovaj sporazum još uvijek nije ratifikovan u parlamentu. Pored toga, ostaju neriješene neke granice između Hrvatske i Crne Gore, kao i između Hrvatske i Srbije, posebno u područjima gdje proljetne poplave i promjena toka rijeke Dunav utiču na teritorijalnu nadležnost.

U mnogim slučajevima, teritorijalno širenje i značaj predmetnih područja mogli bi se usporediti sa španskim sporom s Velikom Britanijom oko Gibraltara. Međutim, u jugoslavenskom kontekstu i dalje postoje emocije i ogorčenost, a ulje na vatru dolivaju politički sistemi i vjerske organizacije. Značajan primjer je sukob između srpske i crnogorske pravoslavne crkve, koji je nedavno zatvoračio odnose. Ovu situaciju dodatno komplikuju stalne historijske tenzije između katoličkih i pravoslavnih hrišćana, kao i pravoslavnih hrišćana i muslimana u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Pored toga, dugotrajna trauma od kulturnih i političkih previranja koje su Albanci doživjeli tokom 1912–13. godine i dalje utiče na budućnost Kosova i albanskog stanovništva u Sjevernoj Makedoniji.

Dodatni važan faktor u složenom i problematičnom procesu pomirenja unutar jugoslavenskog kulturnog prostora jeste to što nijedna od bivših zaraćenih strana ne smatra sebe vojno poraženom u sukobima koji su se odigrali od 1991. do 2001. godine. Ovo je bitno drugačije nego francusko-njemački proces pomirenja, koji je napredovao nakon što je njemačka vlada eksplicitno priznala sopstvenu odgovornost. Nasuprot tome, u osvrtima na svoju nedavnu prošlost, narodi i vlade država nasljednica Jugoslavije ne spominju ovaj nivo odgovornosti. Rezultat je da animoziteti i dalje postoje, čak i kada se čini da su privremeno ostavljeni po strani.

Zaključci

U ovom kontekstu, mišljenje Evropske komisije je da rastući skepticizam među državama članicama EU u vezi s neadekvatnim napretkom u reformama koje su postigle zemlje kandidati iz Jugoistočne Evrope nije ohrabrujući faktor. “Evropski

zamor od proširenja”, snažno prisutan još od pristupanja Bugarske i Rumunije 2007. godine, posebno u Francuskoj, Holandiji i drugim sjevernoevropskim zemljama, ne pruža ubjedljiv podsticaj političkim liderima. Ovi lideri sve manje rado implementiraju zakonodavne, ekonomske i pravosudne mjere koje zahtijeva Evropska unija. Pokušaji da se stvori regionalno tržište sposobno da se u budućnosti takmiči s EU, kako je predviđeno drugim kopenhaskim kriterijem, doveli su do toga da se trgovinski sporazum koji su u to vrijeme aktivirale zemlje Višegradske grupe i koji je nazvan Centralnoevropski ugovor o slobodnoj trgovini (CEFTA) prilagodi na Jugoistočnu Evropu čak i bez promjene imena. Međutim, uspjeh ove akcije bio je ograničen. Zabrinutost u Hrvatskoj zbog potencijalnog “podmuklog pokušaja” EU da revitalizuje jugoslavenski ekonomski prostor, ideje koju podržava studija Tima Judaha o nastanku “Jugosfere”, omela je napredak. Pored toga, uvođenje ogromnih carina na srpske proizvode od strane Kosova bila je taktika da se izvrši pritisak na Beograd da prizna njegovu nezavisnost, što je dodatno komplikovalo regionalnu saradnju (Judah, 2009).

Kriza suverenog duga iz 2008. godine, praćena migrantskom krizom koja je počela 2015. godine, značajno je pogodila Balkan i dovela do pojave različitih ruta u regiji. Evropske politike usmjerene na eksternalizaciju granica i transfer sredstava susjednim zemljama nisu favorizovale njihovu ekonomsku i socijalnu obnovu. Umjesto toga, ove politike su često podsticale lokalnu korupciju i ometale napore za oporavak pogoršavajući nacionalne pritužbe. U međuvremenu, u akademskim krugovima Hrvatske i Srbije vodila se žestoka debata u vezi s inicijativom koju su podržale hiljade jugoslavenskih intelektualaca. Ova inicijativa se zalagala za multipolarno razumijevanje zajedničkog jezika koji se naziva “srpski-hrvatski-bosanski-crnogorski”. Predvođena hrabrom sociolingvistkinjom Snježanom Kordić, “Deklaracija o zajedničkom jeziku” predstavljena u martu 2017. godine suočila se sa žestokim protivljenjem nacionalističkih grupa koje su je smatrale prijetnjom nacionalnim jezicima koji su se pojavili iz pepela “srpsko-hrvatskog” (Kordić, 2010).⁴ Neizbježno je da je ova stalno napeta atmosfera ostavila malo prostora za investicije, inovacije i rast. Shodno tome, mnogi mladi ljudi, suočeni s nedostatkom vjerodostojnih perspektiva, mogućnosti za posao i potencijala za prosperitet, osjećali su se primoranim da napuste svoje zemlje. Ova situacija je doprinijela sve većem odlivu mozgova i sve starijem stanovništvu u ruralnim područjima, koja postepeno postaju napuštena zbog demografskih promjena. Kao rezultat toga, ovaj trend je ozbiljno uticao na teritorijalnu koheziju (Bianchini / Zoppi et al., 2018).

Međutim, međunarodnih intervencija je bilo prilično, posebno u pogledu regionalne saradnje. Zaista je impresivno pogledati broj institucija koje su osnovane u regiji. Na primjer, Centralnoevropska inicijativa (CEI) je najstariji međudržavni forum

⁴ Dokument o jeziku: *Deklaracija o zajedničkom jeziku*, dostupan je na <https://jezicinacionalizmi.com/> sa spiskom potpisnika i povezanih događaja.

koji se sastoji od 17 članica. Osnovale su je u jesen 1989. godine vlade Italije, Jugoslavije, Austrije i Mađarske, a prvobitno se nazivala “Četvorougona”. Nakon toga, osnovano je nekoliko drugih međunarodnih organizacija, uključujući Jadransku inicijativu, koja se razvila u Jadransko-jonsku inicijativu (Adriatic-Ionian Initiative, IAI), Jadransku euroregiju (Adriatic Euroregion), Regionalni savjet za saradnju (Regional Cooperation Council, RCC), Proces saradnje u Jugoistočnoj Evropi (South-East European Cooperation Process, SEECP), Organizaciju za crnomorsku ekonomsku saradnju (Black Sea Cooperation Organization, BSEC) i Jadransko-jonsku makroregiju (Adriatic-Ionian Macroregion, EUSAIR). Pored toga, regionalna mreža organizacija civilnog društva, poznata kao REKOM, aktivno se angažuje u naporima za pomirenje (Lopandić / Kronja, 2010; Busek, 2006).⁵

Zajedno ili odvojeno, ova nastojanja su na različite načine podstakla rekonstrukciju društvenih, kulturnih i ekonomskih veza. Rezultat su brojni uspješni projekti; međutim, mnoge od ovih inicijativa nisu ostvarile širok uticaj koji je EU očekivala. Glavna prepreka i dalje je otpor lokalnih političkih institucija, koje su i dalje zabrinute jer se dovode u pitanje njihove ograničene sfere uticaja, nastale nakon krhkih poslijeratnih aranžmana i često kao direktna posljedica sukoba 1990-ih.

Istovremeno, neke obećavajuće aktivnosti teže ka promovisanju stvarnih promjena. U okviru Jadransko-jonske makroregije, na primjer, nedavno su učvršćene mreže univerziteta, kroz udruženje Uniadriion, kao i dva foruma koja se sastoje od opština i privrednih komora. Ova partnerstva su unaprijedila umrežavanje i podstakla transnacionalnu saradnju između različitih kulturnih, obrazovnih, administrativnih i političkih aktera. Ona se bave važnim pitanjima vezanim za životnu sredinu, transport, turizam, plavu ekonomiju, makroregionalno upravljanje i razvoj malih i srednjih preduzeća (SME). Godine 2019, ovaj napor je podržan inicijativom koju su predvodile vlade Srbije, Albanije i Sjeverne Makedonije, poznatom u početku kao Mini-Šengen, a kasnije nazvanom “Otvoreni Balkan” (Open Balkan Statement, 2021; Griessler, 2020). Glavni cilj nije bio samo uključivanje svih zemalja u regiji, uključujući Kosovo, već i lakše uspostavljanje zone slobodnog tržišta koja otjelotvoruje “četiri slobode” Evropske unije: slobodno kretanje kapitala, radne snage, usluga i ljudi. Cilj je bio poboljšanje konkurentskog kapaciteta ekonomija zemalja učesnica i promocija efikasnije konsolidacije, u svjetlu njihovih težnji k integraciji u EU, što formalno ostaje glavni prioritet ovih zemalja. Međutim, zabrinute zbog percipirane dominantne uloge Srbije, Crna Gora, Kosovo i Federacija Bosne i Hercegovine odbacili su inicijativu. EU je također izrazila skepticizam, kao što je to i ranije činila u vezi s inicijativama iznesenim u regiji, preferirajući da uključi “Otvoreni Balkan” u Berlinski proces.

U ovom kontekstu, rastuće tenzije između Rusije i Ukrajine od 2014. godine, uticaj pandemije COVID-19 i kasnija ruska vojna intervencija u Ukrajini 2022. godine

⁵ O REKOM vidjeti: <https://www.recom.link/>

ohladili su već ograničeno interesovanje EU za proširenje na Balkan. Ovaj pad se dogodio uprkos obećanjima Ukrajini, Moldaviji i Gruziji. Kao rezultat toga, razočaranje se produbilo među elitom balkanskih zemalja kandidata, posebno kada su Francuska, a kasnije i Bugarska, uvele nove vetoe u vezi s pravilima pregovora, odnosno udžbenicima historije Sjeverne Makedonije. Štaviše, ova situacija se pogoršala u narednim godinama, uprkos obećanjima, jer je EU preusmjerila fokus sa strategije proširivanja/produbljivanja na vojnu bezbjednost i povećala ulaganja u podršku ukrajinskoj vojsci. Kao rezultat, EU se postepeno udaljila od svoje prvobitne uloge graditelja mira, favorizujući suvereni i vojno orijentisan pristup.

U međuvremenu, zapostavljeni Balkan je zapao u domaće političke krize, utičući na odnose unutar Bosne i Hercegovine i zatežući srpsko-kosovske i srpsko-hrvatske odnose. Široko rasprostranjeni narodni protesti također su potkopali stabilnost i u Srbiji i u Crnoj Gori. Na kraju, prethodni nivoi napetosti među ovim zemljama kandidatima opstaju bez značajnih promjena. Nade u proces pomirenja odložene su na neodređeno vrijeme, što naglašava zašto oponašanje originalnog mirnog modela EU na Balkanu ostaje daleka politička i kulturna težnja.

Literatura

- Agnetti, Pino (1997) *Operazione Alba. La missione della forza multinazionale di protezione in Albania*, De Agostini, Roma.
- Astuto, Franco (1994) *Albania Italfor Pellicano (1991–1993)*, Marcovalerio, Torino.
- Bianchini, Stefano (2003) *Sarajevo, le radici dell'odio*, Edizioni Associate, Rome.
- Bianchini, Stefano (2014) Re-examining the International Development Assistance to Southeast Europe: time for a post-functionalist approach?, *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 14, No. 3, 347-365.
- Bianchini, Stefano (2017) *Liquid Nationalism and State Partitions in Europe*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Bianchini, Stefano (2019a) Lessons Not Learned from the Yugoslav Dismemberment and Their Implications for the European Union, u: Mohanram, Radhika; Raychaudhuri, Anindya (ur.) *Partitions and Their Afterlives. Violence, Memories, Living*, Rowman and Littlefield, London – New York, 83-107.
- Bianchini, Stefano (2019b) Universities as Laboratories. Internationalisation and the Liquidity of National learning, u: Donskis, Leonidas; Sabelis, Ida; Kamsteeg, Frans; Wels. Henry (ur.) *Academia in Crisis. The Rise and Risk of Neoliberal Education in Europe*, Brill – Rodhapi, Leiden, 53-81.
- Bianchini, Stefano (2020) The Western Decline, Multipolarity and the Challenges of Identity in the making of Russian Foreign Policy, u: Bianchini, Stefano; Fiori, Antonio (ur.) *Rekindling the Strong State in Russia and China*, Brill, Leiden, 249-270.
- Bianchini, Stefano; Marko, Joseph; Nation, Craig; Uvalić, Milica (ur.) (2007) *Regional Cooperation, Peace Enforcement, and the Role of the Treaties in the Balkans*, Longo, Ravenna.

- Bianchini, Stefano; Zoppi, Marco et al. (2018) *MIGRATUP – Territorial and Urban Potentials Connected to Migration and Refugee Flows*, ESPON targeted analysis. <https://www.espon.eu/migration>
- Biberaj, Elez (1998) *Albania in Transition. The Rocky Road to Democracy*, Westview press, Boulder.
- Bilandžić, Dušan (2006) *Povijest izbliza. Memoarski zapisi 1945–2005*, Prometej, Zagreb.
- Braidotti, Rosi (2011) *Nomadic Theory. The Portable Rosi Braidotti*, Columbia U. Press, New York.
- Busek, Erhard (ur.) (2006) *10 years Southeast European Cooperation Initiative*, Springer, Wien.
- CVCE (1995) Déclaration politique adoptée à l'issue de la conférence finale sur le Pacte de stabilité en Europe et liste des accords et arrangements de bon voisinage et de coopération (Paris, 20 et 21 mars 1995). https://www.cvce.eu/obj/pacte_de_stabilite_en_europe_a_l_initiative_de_l_union_europeenne_paris_20_et_21_mars_1995-fr-0074091e-dcff-4468-a7f2-fa263c1025a1.html
- Diamond, Larry (2003) *Defining and Developing Democracy*, u: Dahl, Robert; Shapiro, Ian; Cheibub, José Antonio (ur.), *The Democracy Sourcebook*, MIT Press, Cambridge, 29-39.
- Dimou, Augusta (2009) *Transition and Politics of History Education in Southeast Europe*, V&R Unipress Gottingen.
- Donskis, Leonidas; Dabašinskienė, Ineta (ur.) (2010) *European Memory. A Blessing or a Curse?*, Longo, Ravenna.
- Du Toit, Johan J. (2010) *Justice and Reconciliation; Some Experiences from the ICTY and South Africa*, u: Meka, Eltion; Bianchini, Stefano (ur.) *The Challenges of Democratization and Reconciliation in the post-Yugoslav Space*, Nomos, Baden-Baden, 169-188.
- Fischer, Joschka (2000) *From Confederacy to Federation – Thoughts on the finality of European integration*, Speech delivered at the Humboldt University in Berlin, May 12, 2000. https://www.cvce.eu/content/publication/2005/1/14/4cd02fa7-d9d0-4cd2-91c9-2746a3297773/publishable_en.pdf
- Grabbe, Heather; Hughes, Kirsty (2000) *Enlarging the EU Eastwards*, RIIA, London.
- Griessler, Christina (2020) *The Berlin Process. Bringing the Western Balkan Region Closer to the European Union*, u: *Comparative Southeast European Studies*, Vol. 68, No. 1, 1-24.
- Isak, Hubert (ur.) (2007) *A European Perspective for the Western Balkans*, Recht, Wien.
- Jakovina, Tvrtko; Lončar, Budimir (2022) *Od Preka do vrha svijeta*, Fraktura, Zagreb.
- Judah, Tim (2009) *Yugoslavia is dead, long live the Yugosphere*, LSEE, London. <https://www.lse.ac.uk/LSEE-Research-on-South-Eastern-Europe/Assets/Documents/Publications/Paper-Series-on-SEE/Yugosphere.pdf>
- King, Charles (2000) *The Moldovans. Romania, Russia and the Politics of Culture*, Hoover Institution Press, Stanford.
- Kordić, Snježana (2010) *Jezik i nacionalizam*, Durieux, Zagreb.
- Koren, Snježana; Agičić-Najbar, Magdalena; Jakovina, Tvrtko (ur.) (2007) *Jedna povijest, više historija. Dodatak udžbenicima s kronikom objavljivanja*, Documenta, Zagreb. https://documenta.hr/wp-content/uploads/2020/09/jedna_povijest_vise_historija.pdf

- Koulouri, Christina et al. (ur.) (2005–2016) *Teaching Modern and Contemporary Southeast European History: Alternative Educational Materials* (vols. 1–6), CDRSEE. https://documenta.hr/wp-content/uploads/2020/09/jedna_povijest_vise_historija.pdf
- Lopandić, Duško; Kronja, Jasminka (2010) *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu*, Evropski pokret Srbija, Beograd.
- Lucić, Predrag (ur.) (2005) *Stenogrami o podjeli Bosne*, 2 vols., Kultura & Rasvjeta, Sarajevo – Split.
- Minić, Miloš (1998) *Dogovori u Karađorđevu o podjeli Bosne i Hercegovine*, Rabic, Sarajevo.
- Open Balkan Statement (2021) Statement of Aleksandar Vučić, President of the Republic of Serbia, Edi Rama, Prime Minister of the Republic of Albania, Zoran Zaev, Prime Minister of the Republic of North Macedonia, 29 July 2021 Skopje, North Macedonia. <https://vlada.mk/node/26063?ln=en-gb>; <https://europeanwesternbalkans.com/2021/11/05/joint-statement-of-the-open-balkan-members-region-stuck-eus-dilemmas-we-are-committed-to-bridge-the-gap/>
- OSCE Mission of Bosnia-Herzegovina (2018) “Two Schools Under One Roof”. The Most Visible Example of Discrimination in Education in Bosnia and Herzegovina. <https://www.osce.org/files/f/documents/3/8/404990.pdf>
- Perissich, Riccardo (2008) *L'Unione Europea. Una storia non ufficiale*, Longanesi, Milan.
- Privitera, Francesco (2011) Le frontiere (o i limiti?) dell'allargamento: l'UE di fronte ai Balcani, u: Laschi, Giuliana (ur.), *Oltre i confini: l'UE fra integrazione interna e relazioni esterne*, Il Mulino, Bologna, 207-241.
- RECOM. <https://www.recom.link/>
- Rupnik, Jacques (ur.) (2011) *The Western Balkans and the EU: “the Hour of Europe”*, Chaillot Papers, no. 126, Paris.
- Schmitter, Philippe; Lynn Karl, Terry (1991) What Democracy is... and is not, *Journal of Democracy*, vol. 2, no. 3, 3-16. <https://www.ned.org/docs/Philippe-C-Schmitter-and-Terry-Lynn-Karl-What-Democracy-is-and-Is-Not.pdf>
- Schumpeter, Joseph (1942) *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper, New York.
- Spinelli, Altiero (1991) *La crisi degli Stati nazionali*, Il Mulino, Bologna.
- Williams, Paul; Scharf, Michael (2002) *Peace with Justice? War Crimes and Accountability in the former Yugoslavia*, Rowman and Littlefield, Lanham.

SUCCESSOR STATES OF YUGOSLAVIA AND DILEMMAS OF EUROPEAN INTEGRATION: CAN THE EXAMPLE OF THE EUROPEAN UNION BE REPEATED?

Stefano Bianchini

Independent Scholar

Retired professor of Politics and History of Eastern Europe

University of Bologna

stefano.bianchini@unibo.it

ORCID: 0000-0003-2388-8746

Abstract: The article deals with a key aspect of the European integration process in the successor states of Yugoslavia since the beginning of the new millennium. This aspect relates to building a common path of post-conflict reconciliation. In this sense, the article aims to raise the question of whether, and to what extent, the conditions exist for the region under analysis to follow the path proposed by the European Union. The article will focus in particular on the impact of strategies adopted by Western actors, external to the region, as well as on internal obstacles that continue to problematize the process of accepting the values of integration, as well as its entrenchment in a context that is still marked by uncertainties and accusations, despite the efforts made by part of civil society and, to a lesser extent, local political authorities.

Keywords: successor states of Yugoslavia, European integration, Franco-German reconciliation, Bosnia and Herzegovina, nationalism, peacebuilding